

DEUTSCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN ZU BERLIN
ZENTRALINSTITUT
FÜR ALTE GESCHICHTE UND ARCHÄOLOGIE
BEREICH GRIECHISCH-RÖMISCHE KULTURGESCHICHTE

BIBLIOTHECA
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
TEVBNERIANA

BSB B.G. TEUBNER VERLAGSGESELLSCHAFT
1970

P. CORNELII TACITI

LIBRI QVI SVPERSVNT

TERTIVM EDIDIT

ERICH KOESTERMANN

TOM. II · FASO. 2

GERMANIA · AGRICOLA
DIALOGVS DE ORATORIBVS

LEIPZIG

BSB B.G. TEUBNER VERLAGSGESELLSCHAFT

1970

BIBLIOTHECAE TEUBNERIANAE
HVIVS TEMPORIS
REDACTOR: GÜNTHER CHRISTIAN HANSEN

VLN 294 . 375/6/70 . ES 7M
3. AUFLAGE
COPYRIGHT 1970
BY BSB B. G. TEUBNER VERLAGSGESELLSCHAFT, LEIPZIG
PRINTED IN THE GERMAN DEMOCRATIC REPUBLIC
DRUCK : F. ULLMANN, ZWICKAU

PRAEFATIO

Taciti operum minorum memoria multa per saecula abolevit. Saeculo demum XV in Italia codex apparuit atque in publicum propositus est, qui illa scripta continuit, e quo omnes codices, qui hodie extant, exaratos esse constat. Hic codex celeberrimus e monasterio Hersfeldensi originem traxit. Primum de eo viri docti Italici a. 1425 certiores facti sunt, cum monachus quidam Hersfeldensis¹⁾ Romam venisset, ut Franciscum Poggium, secretarium papae, monasterio suo patronum acquireret. Hic viri doctissimi illustrissimique precibus vehementibus permotus Franciscus inventarium codicum, qui in monasterio Hersfeldensi servati erant, misit. Quo de inventario Poggius Nicolaum Niccoli, amicum suum, haec docet: „inter ea volumina est Iulius Frontinus et aliqua opera Cornelii Taciti nobis ignota“ (cf. Poggii Epist. I 168). Quibus de operibus actum sit, Antonii Panormitae epistula a. 1426 mense Aprili, ut videtur, ad Guarinum scripta demonstrat: „Compertus est Cor. Tacitus de origine et situ Germanorum. item eiusdem liber de vita Iulii Agricolae isque incipit: ‚Clarorum virorum facta‘ caeterave . . . Et inventus est quidam dyalogus de oratore et est, ut coniectamus, Cor. Taciti, atque is ita incipit: ‚Saepe ex me requirunt‘ et caetera“²⁾. Ex his verbis elucet in inventario illo auctorem Dialogi non esse nominatum. Sed fortasse monachus in scriptis enumerandis neglegenter egit aut subscriptionem codicis legere non potuit aut denique supervacuum esse putavit nomen eiusdem auctoris iterum afferre, postquam iam Germania atque Agricola antecesserant. Utcumque res se habeat, Antonium non sine causa Tacitum auctorem esse coniectavisse manifestum esse videatur.

1) nomine Grebenstein, ut Ludovicus Pralle exploravit. De eius opusculo, qu. dic. „Die Wiederentdeckung des Tacitus“, Fuldae 1952, vide quid in Annalium praefatione, Lipsiae 1960, p. V adn. 1 disseruerim.

2) cf. R. Sabbadini, Epist. di Guarino I 519; Storia e critica di testi latini, Catania 1914, 267 sqq.

PRAEFATIO

Annis deinde sequentibus et Franciscus Poggius et Nicolaus maximam dederunt operam, ut codicem Hersfeldensem in potestatem suam redigerent. Sed omnes eorum conatus in irritum ceciderunt, quamvis Nicolaus legatos duos papae in Germaniam visitandi causa missos adhortatus esset, ut in Hassiae monasterio supra nominato codicem percunctarentur, quem in commentario illis dato tali modo accuratius descripsit: „In monasterio hispildensi (i. e. Hersfeldensi) haud procul ab alpihus continentur haec opuscula. videlicet:

Cornelii taciti de origine et situ germanorum liber. incipit sic: „Germania omnis a gallis rhetiisque et pannoniis rheno et danubio fluminibus, a sarmatis datisque et mutuo metu a montibus separatur etc.“ continet autem XII folia.

Cornelii taciti de vita Iulii agricolae. incipit sic: „Clarorum virorum facta moresque posteris tradere antiquitus usitatum, ne nostris quidem temporibus, quamquam universa suorum etas omisit“. qui liber continet XIII folia. item in eodem codice Dialogus de oratoribus, qui incipit sic: „Sepe ex me requiris, iuste fabi, cur cum priora secula tot eminentium oratorum ingeniis gloria floruerint, nostra potissimum etas deserta et laude eloquentiae orbata“. qui liber continet XVIII folia⁽¹⁾.

Nonnullis lustris post tandem codicem in manus virorum doctorum pervenisse comperimus⁽²⁾. Anno enim 1455 Pierius Candidus Decembrio codice ipso, ut puto, inspecto haec de eo scripsit: „Cornelii taciti liber reperitur Rome visus 1455 de Origine et situ Germanie. Incipit: „Germania omnis a Gallis rhetiisque et panoniis Rheno et danubio fluminibus a Sarmatis dacisque mutuo metu aut montibus seperatur. cetera oceanus ambit“. Opus est foliorum XII in columnellis. Finit: „Cetera iam fabulosa

1) cf. de his instructionibus E. Jacobs, WklPh. 1913, 701; Sabbadini, Storia e critica 1914, 1sq. et 445; R. P. Robinson, ClPh. 1921, 251sq.

2) Eodem fere tempore alterum codicem nescio unde in Italiam venisse C. W. Mendell opinatur (cf. AJPh. 56, 1935, 1930-31); neque tamen id ad liquidum perducere potuit.

PRAEFATIO

helusios et oxionas ora hominum vultusque corpora atque artus ferarum gerere. quod ego ut incompertum in medium relinquam'. utitur autem cornelius hoc vocabulo inscientia non Inscitia. Est alius liber eiusdem de vita Iulii agricolae soceri sui. in quo continetur descriptio Britannie Insule, nec non populorum mores et ritus. Incipit: 'Clarorum virorum facta moresque posteris tradere antiquitus usitatum, ne nostris quidem temporibus quamquam incuriosa suorum etas ommissit'. Opus foliorum decem et quattuor in columnellis. finit: 'Nam multos veluti inglorios et ignobiles oblivio obruet, Agricola posteritati narratus et traditus superstes erit'.

Cornelii taciti dialogus de oratoribus incipit: 'Sepe ex me requiris, iuste fabi, cur cum priora secula tot eminentium oratorum ingeniis gloriaque floruerint, nostra potissimum etas deserta et laude eloquentie orbata vix nomen ipsum oratoris retineat'. Opus foliorum XIII in columnellis. post hec deficiunt sex folia. nam finit: 'quam ingentibus verbis prosequuntur. Cum ad veros iudices ventum'. deinde sequitur: 'rem cogitare, nihil abiectum nihil humile'. post hec sequuntur folia duo cum dimidio. et finit: 'Cum adrisissent discessimus'. Suetonii tranquilli de grammaticis et rhetoribus liber¹⁾.

Enochum Ascolanum, qui iussu pontificis Nicolai V. monasteria, quae in terris ad septentriones spectantibus sita erant, perlustravit, codicem Hersfeldensem invenisse et in Italiam deportavisse pro certo affirmare non audeo. Robinson²⁾ et R. Till³⁾ Enochum codicem possedissee prorsus negant⁴⁾. Neque autem peioribus argumentis e contrario Lenchantin de Gubernatis⁵⁾ atque J. Perret⁶⁾ ad-

1) typis impressa apud R. P. Robinson, *The Germania of Tacitus. A critical edition*, Middletown, Connecticut 1935, p. 8sq.; ad rem cf. etiam R. Güngerich, *Gnomon* 13, 1937, 263.

2) cf. l. c. p. 351sqq.

3) cf. *Handschriftliche Untersuchungen zu Tacitus Agricola und Germania*, Berlin-Dahlem 1943, p. 6.

4) cf. etiam C. W. Mendell, *AJPh.* 56, 1935, 119sqq.

5) cf. *Edit. Agricolae*, Aug. Taurinorum 1949, p. Vsq.

6) cf. *Recherches sur le texte de la Germanie*, Paris 1950, p. 135sqq.

PRAEFATIO

notatione nisi, quae est in folio secundo averso codicis Leidensis Perizoniani (cf. p. XIV), Enochum notitiam codicis viris doctis accommodavisse sibi persuaserunt. Et re vera adnotandum est Enochum eodem anno ab itinere revertisse, quo Decembrio secundum testimonium ipsius codicem legere aut certe inspicere potuit.

Ceterum, quod maioris momenti est, Candidus Decembrio Tacitum auctorem etiam Dialogi esse commentario suo testatur. Equidem non dubito, quin illius testimonio plus fidei attribuendum sit quam indicio monachi haud ita docti, atque id eo minus, quod omnes codices ab Hersfeldensi derivati — Vindobonensi excepto, qui tamen in subscriptione quidem Tacitum nominat — in ea re cum Candido consentiunt. Neque autem negaverim virum doctum de lacuna, qua Dialogus in duas partes discissus est, falso iudicasse, cum illa in Hersfeldensi non sex folia, sed sex columnellas (cf. p. 103 App. crit. 8: *hic desunt sex pagellae* [i. e. columnellae] B in marg. ac similiter b et E; *hic est defectus unius folii cum dimidio* EV) amplexa sit¹⁾. E Nicolai enim indice discimus Dialogum XVIII folia continuisse, Candidus autem XVI folia et dimidium enumerat. Sed codicem, dum Hersfeldensi in monasterio iacebat, integrum fuisse, ut videtur, deinde autem mutilatum²⁾ esse vehementer dolet. Inde etiam animo comprehendere possis, quomodo factum sit, ut e codice iam truncato et laeso quaternio, qui maiorem partem Agricolae continet, sine ulla difficultate evelleretur. Enochum autem, ut erat auri cupidus, eum fuisse, qui codicis

1) cf. K. Barwick, RhM. 68, 1913, 279sq.; 638sq.

2) Si illae sex columnellae vetustate consumptae essent, ita ut litterae singulae non iam legi possent, folia autem omnia codicis extitissent, mirum esset P. Candidum Decembrio aut illum, cuius testimonio nisus est, omnino in errorem incidisse. Itaque potius puto — ut iam A. Gudeman suspicatus est, cuius tamen argumenta probari non possunt — unum certe folium Hersfeldensis nescio quo casu interisse, antequam in manus virorum doctorum pervenit, licet multi philologi id in dubium vocent (cf. K. Barwick, Ber. Sächs. Ak. Wiss., Phil.-hist. Kl. 101, 4, Berlin 1954, p. 37).

PRAEFATIO

partes singulas plurimo vendiderit, fortasse concedendum est¹⁾).

Codex Hersfeldensis paulo post quam inventus est una cum tribus apographis, e quibus reliqui codices pendunt, hominum oculis se subduxit. Sed mira felicitate illud frustum, quod Agricolam maiore ex parte continet, initio saeculi nostri a. 1902 denuo e tenebris noctis emersit et quidem pars codicis Aesinatis, quem Stefanum Guarneri composuisse Caesar Annibaldi dilucide demonstravit²⁾. Codex Aesinas membranaceus (photographice depictus apud Till in appendice libri citati) e foliis 76 constat, quae binis columnellis tricenarum paginarum haec opera continent: f. 1–51^v Dictys Ephemeris belli Troiani; f. 52^r–65^v Tac. Agr.; f. 66^r–75^v Tac. Germ.; f. 76 non est inscriptum. Hersfeldensis quaternio III folia 56^r–63^v (= Agr. 13,1 *munia*–40,2 *misum*) amplectitur. Initium et finem Agricolae atque Germaniam totam Stefanus manu sua scripsit.

Cum codex Toletanus 49, 2 sine ullo dubio Aesinatis apographon sit, a. 1474 a Michaële Grillo Tudertino exaratus³⁾, Stefanum codicem inter annos 1455 et 1474 collocavisse apparet.

1) Aliter Perret l. c. p. 114–117, qui exemplar illud totum in bibliothecam Vaticanam pervenisse, partes autem ad Agricolam spectantes postea Stefano Guarneri dono datas esse contendit. Nullo autem modo philologo Gallico quamvis sagacissimo assentiri queo p. 116 haec scribenti: „Tout s'explique . . . si l'on suppose que le contenu de Hf n'a été divulgué tout d'abord que par une copie dont l'auteur eût négligé l'Agricola, pour les raisons de moindre intérêt que nous suggérons plus haut. C'est cette copie contenant Germanie, Dialogue et Suétone qui serait à l'origine de toute notre tradition de ces ouvrages“. Cur enim viri docti a. XV Agricolam contempserint atque respuerint, causa omnino non est intelligenda. E contrario initium ipsum opusculi nominati maxime idoneum erat ad studium excitandum omnium, quorum historiam Romanam accuratius cognoscere intererat.

2) cf. L'Agricola e la Germania di Cornelio Tacito nel MS. Latino N. 8 della Biblioteca del Conte G. Balleani in Jesi. Città di Castello 1907; La Germania di Cornelio Tacito, Lpz. 1910.

3) cf. Robinson p. 206sq.

PRAEFATIO

Quaestionem, cur unus tantum quaternio Hersfeldensis Stefano codici constituendo praesto fuerit, R. Wünsch¹⁾ et G. Wissowa²⁾ sagaciter expediverunt: Stefanus, quod quattuor primis foliis Agricolae, quae in Hersfeldensi retextendo dividendo soluta erant, uti non potuit, duodecim fere priora capita secundum ordinem veteris codicis denuo scribere coactus erat. Idem fecit in fine Agricolae. Unionem, qui antea cap. 40sq. continuit, detersum et abrasum in Germania manu scribenda adhibuit (f. 69 = Germ. 14, 1 *sua quoque* — 19, 1 *litterarum secreta*). Sed opportune evenit, quod in palimpsestis etiamnunc nonnullae lectiones veteris codicis quamvis aegre atque difficulter legi possunt.

Codicem Hersfeldensem saeculo IX inter annos 830 et 850, ut videtur, litteris minusculis, quae dicuntur, aetatis Carolingicae exaratum esse Paulus Lehmann (apud Till p. 11–13) ingeniose probavit. Eum illo tempore in monasterio sive Hersfeldensi sive Fuldensi scriptum esse verisimile esse videatur. Huic opinioni accedit, quod Rudolfus, presbyter Fuldensis, saeculo IX Taciti et Annalium partem priorem et Germaniam noverat et Germaniae capita 4 et 9sq. in libro, qui inscribitur Translatio Sancti Alexandri (cf. Mon. Germ. Hist. Scriptores t. II p. 675 Pertz), partim ad verbum citavit.

In Hersfeldensi corrigendo quattuor manus occupatas fuisse manifestum est, cum et scribarius ipse nonnulla emendaverit³⁾ et corrector plurima atque Stefanus⁴⁾ et alter vir doctus⁵⁾ haud ita multa mutaverint vel addiderint. Sed maxime interest, qua ratione corrector officio suo functus sit. Et in textu verba persaepe mutavit (in vetere parte Aesinatis non minus centies octogies) et in margine multis locis novas lectiones a textu differentes adiecit. Sed maximum inter viros doctos certamen ortum

1) cf. BPhW. 1907, 1029sq.

2) cf. Codex Leidensis Perizonianus phototypice editus, Lugduni Bat. 1907, p. 12sq.

3) cf. Till p. 32sq.

4) cf. Till p. 35sq.

5) sed ante Stefanum: cf. Till p. 37.

PRAEFATIO

est, utrum corrector notiones illas suo ingenio excogitaverit an ex aliquo codice sive ex archetypo Hersfeldensis, quem litteris maiusculis, quae dicuntur, scriptura continua depictum esse omnes consentiunt, sive ex altero exemplari, quod eodem modo atque Hersfeldensis ex archetypo litteris minusculis exaratum erat, deprompserit. Priorem sententiam post Fridericum Kritz¹⁾ aliosque inprimis R. Till defendit²⁾. Alteram rectam esse Lenchantin³⁾, R. Güngerich⁴⁾, Perret⁵⁾ persuasum habent, quibus equidem assentior. Omnibus enim notionibus, quas corrector ille iam famosus in medium protulit, diligenter perpensis haec fere intelligi possunt:

1. Quin lectiones complures a correctore interpositae sint, quae coniectura inventae sunt, dubitari non potest. Ut exempla pauca afferam: 37, 3 *praebere* pro *praestare*, quod librarius habet in textu; 44, 5 *grande* pro *grave*; 45, 1 *villam* pro *arcem*; 45, 5 *comploratus* pro *compositus*. Neque tamen correctorem ipsum has aliasque coniecturas suo Marte excogitavisse concludendum est.

2. Manum secundam cum in textu corrigendo emendando⁶⁾, qui mendis futilibus abundavit, tum in notis marginalibus proponendis saepe feliciter egisse nemo est qui neget. Cf. exempli gratia haec, quae margini adscripta sunt: 13, 2 *praeceptum* pro *praecipue*; 19, 4 *exactionem* pro *auktionem*; 25, 1 *hostili exercitu* pro *hostilis exercitus*, 29, 4 *virens* pro *viris*; 33, 1 *munimentis* pro *monitis*; 34, 2 *et metuentium* pro *dementium*; 39, 1 *Domitiano moris* pro *Domitianus*; 42, 4 *in nullum re p̄ usum* pro *in ullum rei post usum*; 44, 4 *spetiosae contigerant* pro *spetiosae non contigerant*. Ex eis autem, quae in textum optime inseruit, haec eligere satis est: 16, 3 *eoque paenitentiae subiit* *mitior*; 17, 2 *sustinuitque molem*; 18, 6 *prosperitate rerum*

1) cf. Edit. Agr., Berolini 1859, praef. p. X.

3) cf. l. c. p. 29sq.; 80sq.

2) cf. Edit. Agr., praef. p. XI sq.

4) cf. Gnomon 23, 1951, 44; 24, 1952, 141.

5) cf. Recherches sur le texte de la Germanie, p. 98sq.

6) cf. Till p. 78sq.

PRAEFATIO

nuisse

.... *contingit* ~~fine~~; 20, 1 ~~per~~ *(in)curia*; 28, 3 *per inscitiam*; 33, 5 *periculosissima*.

3. Eo magis admirandum est, quod aliae lectiones, quae correctoris propriae sunt, non modo falsae, sed etiam magna ex parte prorsus insulae atque fatuae sunt: 19, 2 *nescire*; 24, 3 *gente* pro *gentis*; 29, 1 *inlustrans* pro *in luctu*; 32, 3 *taetra mancipia* pro *aegra municipia*; 35, 3 *quo steteri* (?) pro *quo ceteri*; 36, 2 *foede recti trates*, vel *traces* pro *foedare et tratis* (recte *stratis*), ut videtur; 37, 4 *dimissis qui simulati* pro *dimissis equis, simul*; 44, 4 *uxoris* pro *uxore*; cf. denique 32, 2 ubi *circum* falso ante *trepidus* additum est, atque 25, 1 *vinum* pro *virium*, quo absurdus nihil dici potuit.

4. Ab altera parte iterum loci, quibus nomen aliquod mutare temptavit, auctorem eximiam scientiam et geographiam et nominum propriorum habere debuisse testantur, quam notitiam atque cognitionem correctori fuisse vix est credibile: 16, 1 *bouid* | *icta* pro *voadicca*; 14, 1 *togidumno* pro *Cogidumno*; 22, 1 *Taum* pro *Tanaum*; 38, 4 *trutulensem* pro *trucculensem*. Sed fortasse dixerit quispiam Britanniam patriam correctoris fuisse, qui insulae illius celeberrimae geographiam historiamque subtiliter noverit. At quo modo fieri potuit, ut vir doctus saeculi IX 45, 1 *Mitium* in *Mettium* ex suo ingenio corrigeret, ut hoc unum exemplum afferam?

5. Neque id silentio praeterire licet, quod in glossis correctoris marginalibus haud raro singulae verborum syllabae — non aliter atque in textu ipsius librarii! — omissae sunt: 34, 3 *bellandi* pro *rebellandi*; 38, 4 *lecto* pro *praelecta*; 44, 5 *hausit* pro *exhausit*; 46, 2 *temporibus* pro *temporalibus*; adicias etiam 22, 1 *telis* pro *castellis*; 15, 2 *ciere* pro *miscere*; 44, 2 *metus* pro *impetus*.

6. Denique magnopere mea quidem opinione refert pauca, quae ad orthographiam pertinent, viro docto certe esse assignanda, qui rem grammaticam ultra quam saeculo IX fieri solebat animo hausit atque didicit:

PRAEFATIO

21, 2 *balnea* pro *balinea*¹⁾; 42, 4 *re* pro *rei*²⁾; 18, 2 *in-*
h
*coaturo*³⁾).

Sed si omnia, quae supra in medium protuli, diligenter respexeris, Rudolphi Till sententiam improbandam esse concedes. Ita enim notiones correctoris inter se differunt, cum partim eximiae sint atque ingeniosissimae, partim pravissimae, ut vix ex eiusdem hominis ingenio exortae esse possint. Itaque illum nisi omnia ita tamen plurima ex codice aliquo, quem ad manus habuit, recepisse concludere necesse est, sive ex eo libro, quo Hersfeldensis nisus est, sive ex altero, qui arta cognatione cum Hersfeldensi iunctus erat (cf. 25, 1 *vinum* pro *virium*!). Equidem contendere ausim lectiones geminatas ad exemplar quoddam criticum, ut ita dicam, esse referendas, in quo vir grammaticus menda, quae in textum irrepserant, tali modo correxit, ut verba auxilio optimi codicis vetustissimi emendata margini ascriberet. Quid autem obstat, quominus has adnotationes saeculis insequentibus iterum iterumque locum permutasse suspicemur, ita ut pars emendationum in textum perveniret, falsae autem notiones marginem dedecorarent? Neque enim ignoramus s. XV et XVI ita factum esse. Quin etiam Stefanum quoque Guarnieri in eis partibus Agricolae, quas sua manu scripsit, haud aliter egisse oculis nostris cognoscere possumus⁴⁾. Eadem ratio eligendi intelligenda est, si notiones Vaticani 3429 (A) cum Hersfeldensi comparaveris⁵⁾, neque dubium est, quin reliqui codices omnes pariter se gesserint⁶⁾.

Postquam magna pars veteris codicis iterum in lucem rediit, codices eos, quibus antea viri docti in textu Agricolae constituendo usi sunt, minoris pretii factos esse

1) Till p. 53: cf. Caper 108, 7 *balneum et balneas, non balineum*.

2) cf. Till p. 72, 8.

3) cf. Fr. Buecheler, Kl. Schr. II, Berlin-Lpz. 1927, p. 274 sq.; Th. L. L. VII 1 p. 966sq.

4) cf. Till p. 27.

5) cf. Till l. c.

6) de Germaniae lectionibus geminatis archetypo adnumerandis cf. Perret p. 45—73.

PRAEFATIO

apparet. Sed eos cum Hersfeldensi comparando optime cognoscere possis, quomodo ei, qui codicem veterem s. XVsq. exscripserunt, exemplar illud clarissimum in usum suum convertere studuerint. Neque igitur lectiones codicum deteriorum extinxi, sed eas quoque in apparatus criticum qui dicitur recepi. Sunt autem codices hi:

1. Codex Toletanus 49, 2 T (t Lenchantin, Edit. Agr., praef. p. XIII sq.), quem a. 1474 a Michaële Grillo exaratum esse supra memoravi. Continet f. 1–15^v Germ.; f. 16–36^v Agr.; f. 37–223 alia aliorum auctorum opera. Contulit O. Leuze eam partem codicis, quae Agricolam complectitur¹⁾, F. F. Abbott folia, quae ad Germaniam pertinent²⁾. Toletanum omnino ex Aesinate pendere, quod Caesar Annibaldi gravissimis argumentis probavit, hodie omnes viri docti consentiunt praeter unum Guernerum Jaekel³⁾, qui hanc opinionem frustra refellere conatus est. Quamquam Grillus non omnibus locis diligentiam, quam debuit, in Aesinate depingendo adhibuit et interdum etiam consilio ab textu, quem ante oculos habuit, abisse videtur.

2. Codex Vaticanus 3429 A (a Lenchantin l. c. p. XIV sq.) continet editionem Venetam Spirensis a. 1470 typis expressam, quae praeter Annalium partem posteriorem atque Historiarum reliquias Germaniam et Dialogum amplectitur. His additum est Agricolae apographum manu scriptum, quod ex sedecim foliis chartaceis constat. Id Pomponium Laetum, doctissimum virum, scripsisse Fulvius quidem Orsini primo in folio libri, quem ipse acquisiverat, testatur, sed ductus litterarum non esse Laeti videtur⁴⁾. Ceterum lectionum archetypi marginalium plerasque notavit, sed ita, ut saepius eas textui insereret et vice versa verba, quae Hersfeldensis in textu habuit, margini ascriberet.

1) cf. Philol. Suppl. VIII, 1899/1901, p. 513–556.

2) cf. The Toledo Man. of the Germ. of Tac. The Decennial Publications of the Univ. of Chicago VI, 1903, p. 217–258.

3) cf. De Taciti Germaniae atque Agricolae codicibus Aesinate et Toletano, Diss. Berol. 1926.

4) cf. Till p. 26, 2.

PRAEFATIO

3. Codex Vaticanus lat. 4498 B (b Lenchantin p. XV) membranaceus, fine s. XV exaratus. Continet praeter multa alia scripta f. 36—45 Sueton. de gramm. et rhet.; 63^v—77^v Agr.; 78—97 Dial.; 97^v—109 Germ. Multo peior est quam alter Vaticanus, ex quo eum descriptum esse maxime est verisimile. Mendis plurimis scatet, cum scribarius incuriosus et orthographiam neglexerit et saepe verba vel singulas syllabas omiserit neque raro ordinem verborum commutaverit. Sed interdum coniecturas offert, quae pretium quoddam habere videantur. Lectionem geminatam non nisi 19, 4 margini ascripsit, ubi *auctionem* legitur, quod Hersfeldensis in textu invenitur.

Cornelii Taciti De vita et moribus Iulii Agricolae liber. Ad codices Vaticanos in usum praelectionum edidit et recensuit Car. Ludovicus Urlichs, Wirceburgi 1875: editio digna est, quae etiam hodie — item atque ea Fr. Caroli Wex, Brunsvigae 1852 — cum honore nominetur. Neque autem Vaticani ad Toletanum propius accedunt, sed ab Hersfeldensi apographo aliquo interposito, quod deinde periit, pendent. Hoc apographum (non Vaticanum A) nescio an Pomponius Laetus scripserit, priusquam media pars Hersfeldensis in bibliothecam Aesinatem pervenit aut paulo post. Nam illa veteris codicis pars celeriter oblivione obruta esse videtur (cf. infra). Utrum autem Fulvius Orsini hoc apographum — alterum extitisse non credo — elucubrationibus suis¹⁾ adhibuerit an potius e suo ingenio textum nonnullis locis corrigere conatus sit, in incerto relinquam.

Quantopere pars Hersfeldensis ad Agricolam spectans e memoria hominum iam saeculo XV exeunte exciderit, id maximo est documento, quod ceteri codices, quos nondum memoravi, ad unum omnes illud opusculum Taciteum praetereunt, quamvis nequaquam numero pauci sint²⁾. Inter hos codices tres familiae discerni possunt (cf. p. XXI), quae siglis XYZ notari solent. Sed earum hyparchetya omnia tria interierunt, codices

1) cf. Lenchantin p. XV—XVIII.

2) cf. enumerationem codicum apud Robinson p. 270.

PRAEFATIO

autem servati singuli modo plus modo minus lectionum secundae vel tertiae stirpis receperunt, ita contactu contaminati, ut saepe non nimis referat, cui familiae cognitione adiuncti sint¹⁾. Ceterum notiones archetypi geminatas — alius paucas alius plurimas — eodem vel simili modo sibi accommodasse videntur, atque id Stefanus Guarnieri in foliis manu sua scriptis fecit (cf. supra p. XI).

E codicibus Germaniae plus minus triginta eos tantum — deterioribus omissis — enumerare atque illustrare volo, qui textui constituendo usui sunt:

X=Bb 1. Codex Vaticanus Lat. 1862 B (V Robinson p. 88 et Lenchantin, Edit. Germ. p. VI), chart. saec. XV. Continet f. 1–13 Germ.; 13^v–23 Suet. De gramm. et rhet.; 23^v–43 Dial. Scribarius quamvis litteris parum eruditus textum hyparchetypi, quantum poterat, ad verbum depinxisse videtur. Contulerunt post Adulfum Michaëlis, Ludovicum Ulrichs aliosque inprimis Georgius Andresen a. 1898 et F. F. Abbott a. 1903.

2. Codex Leidensis Perizonianus XVIII Q. 21 b (L Robinson p. 84 et Lenchantin l. c. p. VI sqq.), membr. saec. XV. Continet f. 2–30 Dial.; f. 31–47 Germ.; 47–59^v Suet. De gramm. et rhet.²⁾ Folio 2^v hoc inscriptum est: „Hos libellos Iovianus Pontanus excipit nuper adinventos et in lucem relatos ab Enoc Asculano quamquam satis mendosos. MCCCCLX martio mense“. Sed iure dubitare possis, utrum re vera Pontanus codicem scripserit necne. Ductus enim litterarum, qui in Leidensi occurrit, nescio an non cum Pontano congruat. Potius profecto crediderim enuntiatum illud Pontani e fonte Leidensis iteratum esse. Res igitur haud aliter atque in Codice Vaticano 3429 se habere videntur (cf. p. XII).

Sed textum Perizoniani scribarius ipse multis locis correxerit. Praeterea glossator quidam et Dialogo et parti Suetonii fragmentorum (usque ad fol. 50^v) notas indicesque

1) cf. G. Andresen, Jbb. Phil. Ver., Berlin 41, 1915, 147.

2) cf. Cod. Leid. Periz. phototypice editus. Praefatus est Georgius Wissowa, Lugd. Bat. 1907 [Codices graeci et latini photographice depicti, Suppl. IV].

PRAEFATIO

argumenti adscripsit. Nonnulla lector alius emendavit¹⁾. Multo autem maioris momenti sunt ea, quae corrector, quem siglo b^2 signare solemus, sane homo acutus neque insulsus, addidit. Cuius correctoris emendationes vel mutationes diversi generis sunt²⁾:

Praeter id, quod in vitiis orthographicis diluendis effecit, textum lectionibus secundum consensum reliquorum codicum ditavit, quas nisi aliunde ex hyparchetypo X depromere potuit. Ut e Germania tantum exempla afferam: 12, 1 *flagitia* b^2 in margine: *supplicia* b; 20, 3 *maior* b^2 : *magis* b; 28, 4 *circa* b^2 : *citra* b; 31, 3 *cura* b^2 : *rura* b; 45, 6 *degenerant* b^2 : *degeneratur* b; 40, 2 *Ariones* b^2 : *Aniones* b; ib. *Nuitones* b^2 (*Nuithones* BYE): *Nurtones* b.

Aliae lectiones in eis saltem codicibus inveniuntur, qui ex stirpe Y vel Z derivati sunt: Germ. 2, 2 *Tuistonem* Cb^2 (*Tuisconem* E, *Bistonem* c): *Tristonem* X (*Tuisman* in marg. B); 2, 2 *herminones* cb^2 : *hermiones* XCE; 30, 2 *ratione* cb^2 : *romanae* X (*rōe* CE); 22, 1 e somno Yb^2 : enim somno XE; 25, 1 et colono Yb^2 : ut colono XE; 34, 2 *magnificum* Y et b^2 corr. ex *magnum*, ad quod antea in margine adscriptum erat *magn(ificum)*: *magnum* BE; 37, 2 *papirio* Yb^2 : *Sapirio* XE; 44, 2 *oceanum* Yb^2 : *oc(c)eanum* XE; 6, 1 in inmensum YEb^2 : *inmensum* X; 6, 3 quod YEb^2 : *quidem* X; 10, 3 illos YEb^2 : *istos* X; 12, 2 vindicatur YEb^2 : *vindicavit* X; 25, 1 ministeriis YEb^2 : *ministriis* X; 40, 2 *Nerthum* Yb^2 (*Nertum* E): *neithum* X; 45, 6 gentes continuantur YEb^2 : *gens continuatur* X; 46, 2 *peditum* YEb^2 : *pecudum* X. — Idem Dialogus indicat: 33, 6 illud cEb^2 : *istud* X, id C; 7, 4 nomina Yb^2 : *nō* X; 15, 3 contentus Yb^2 : *concentus* XE; 18, 6 veniam Yb^2 : *venias* X; 21, 6 quia illos Yb^2 : *qui istos* X; 29, 3 invenies Yb^2 : *invenires* X; 37, 3 *Metellos et* Yb^2 : *Metellos sed et* XE (*sed et* b in marg., quod del. b^2); 37, 4 *causarum* Yb^2 : *curarum* X. — Sed correctorem, cum munere suo fungeretur, non codicibus stirpis Z, sed familia Y usum esse, ex eo concludere possis, quod E, ubi ab Y differt, cum Bb, non b^2 consentit.

1) cf. A. Schoenemann, De Taciti Germaniae codicibus capita duo, Diss. Halis Saxonum 1910, p. 39.

2) cf. Schoenemann l. c. p. 40—73.